

L'auteur attire l'attention ensuite sur deux règles complémentaires du droit civil polonais qui en réalité se trouvent en dehors des cadres du droit successoral, à savoir la règle selon laquelle le terrain agricole hérité peut être aliéné seulement à la personne qui est capable de cultiver cette terre et la règle relative à l'interdiction d'aliéner les biens immobiliers agricoles dans un délai de cinq ans après le partage.

Enfin, l'auteur conclut que les règles du droit civil polonais sur la succession du terrain agricole représentent une tentative d'influer par la voie du droit successoral sur les rapports de propriété d'une manière plus forte et plus directe que ce n'en est le cas dans les autres pays socialistes. Suivant l'auteur cela contribue à réaliser la fusion de la propriété et de la culture du terrain agricole en une seule personne, ce qui assure la culture du terrain agricole tout entier.

МЕТОДИ ИЗУЧАВАЊА ПРАВА*

Право је сложена појава — она је духовна друштвена творевина и као таква истовремено и друштвена и духовна појава. То је већ довољно да истакне његову сложеност и да постави озбиљно питање метода његовог изучавања. Међутим, право је и веома значајан чинилац друштвеног и духовног живота, па је као такво одувек било и предмет филозофије, која се трудила да му утврди одговарајуће место у општој слици света. Најзад, право је веома снажно оруђе политике и око њега су се водиле и воде се оштре политичке борбе, па је оно и појава којом се занимају тзв. политичке науке, а исто тако и дисциплине о вредностима. Ових неколико суштински различитих видова права довољни су да покажу како је питање метода његовог изучавања сложено. У изучавању права, дакле, није могуће применити један јединствен метод — сем уколико се не мисли на општефилозофски, одн. општенаучни метод — дијалектичкоматеријалистички, одн. историјскоматеријалистички. Који се методи, дакле, могу применити у изучавању права?

На ово питање није у нас после рата уопште тражен озбиљан одговор. У прво време усвајао се један општи став порицања дотадањег „буржоаског“ изучавања права и његових метода — формалнолојичких и догматичких, а истицао се дијалектички, одн. историјски материјализам као нов метод. Али се у особености овог метода у примени на право уопште није улазило, па смо у пракси имали декларације о примени тог новог метода, а стварно смо примењивали старе методе, поричући да то чинимо. Касније се насупрот догматичком методу класичне правне науке истицао као новост социолошки метод, који се у праву, међутим, примењивао већ више од сто година, а у његово име се, иако врло неодређено, опет осуђивао догматички метод као „нормативистички“, „јуристички“ и тсл. Најзад, у последње време се поново истиче нека врста филозофског ме-

* Реферат поднесен на саветовању „Емпиријска истраживања у друштвеним наукама“ које је одржано у Охриду 5—9 маја 1965.

тода обраде права, тражи се или веза права са суштином човека и друштва, одн. људске друштвене делатности, или неки нов основ за једну врсту природног права, овог пута социјалистичког. озбиљнијих радова о методологији права и даље недостаје.

Пракса се, пак, више-мање не осврће на расправе око метода и наставља, овог пута изгледа без икакве гриже савести, традиционалну обраду права — претежно догматичким методом, а донекле и социолошким, али веома упрошћеним. Међутим, недовољно обрађивање и традиционалних метода правне науке, догматичког и социолошког, чини да се овој пракси могу често ставити озбиљни приговори, засновани на новијим резултатима науке. Тако се може утврдити са жаљењем да је, упркос повољној клими, друштвеној и политичкој, за напредак правне науке, она у нас прилично заостала, а особито у области методологије. У том погледу међу социјалистичким земљама данас очито предњачи Пољска, а овој се нагло приближава и Чехословачка. Крајње је време да и ми поставимо на дневни ред питање метода изучавања права. При том се морамо чувати сваког паролаштва, фразерства и табу-а, чега је досад доста било, и конкретно проговорити о конкретним питањима.

Као сложена и значајна појава, право може бити испитивано помоћу шест метода, од којих су три битна, а три споредна. Реч метод овде употребљавамо како се она уобичајила у односној књижевности, иако јој значење није увек исто у ових шест врста појаве која се назива истим именом — методом. Но, овде не можемо ближе улазити у разликовање ових значења. Три битна метода изучавања права јесу филозофски, узрочно-објашњавајући (каузално-експликативни) и догматички, а три споредна су историјски, упоредни и технички. Изложићемо их укратко редом, не улазећи у подробности, већ се само задржавајући на ономе што је нужно да им одреди особеност и место у изучавању права.

1. *Филозофски метод.* — Филозофски метод је веома стар; упоредо с догматичким, он је најстарији метод изучавања права. Још у античкој Грчкој право је било предмет изучавања филозофа, почињући с Платоном и Аристотелом. Филозофија права је све до данас веома развијена грана филозофије и правних наука истовремено. Сви велики филозофи су се бавили и правом.

Разлике између разних начина примене филозофског метода на изучавање права веома су велике — исто онолико колико и између разних филозофија односних филозофа. Не би имало смисла покушати овде износити их ни у најокрњенијем облику нити покушати одредити предмет и метод филозофије права. Довољно је рећи да има онолико схватања о томе колико и схватања филозофије уопште. Уместо таквог прегледа, изнећемо само преглед главних филозофских дисциплина како се оне уобичајено разликују и изучавање права у њиховом оквиру. Те главне дисциплине јесу: онтологија (метафизика), као наука о бићу или суштини света; гносеологија (теорија сазнања), као наука о сазнању бића; аксиологија, као наука о вредностима, и, најзад, логика, као наука о мишљењу. Право је испитивано као предмет свих ових филозофских дисциплина, односним њиховим методама, те се може рећи да и у правној филозофији постоје ове четири дисциплине.

1. *Правна онтологија (метафизика)* — Овде се право изучава с гледишта опште онтологије (метафизике), па се налази његово место у општој слици света и одређује његова ближа природа, одн. његова суштина. У ствари, свака општа онтологија проширује свој став и на право и налази његову природу у оквиру свог општег схватања света. Тако ће једни схватити право као творевину Божје воље или Божјег разума; други — као објективно постојећу идеју; трећи као одраз људске природе; четврти као друштвену творевину, проузроковану одређеним друштвеним узроцима итд. Другим речима, општи онтолошки ставови, као објективни или субјективни идеализам, материјализам разних врста, антропологизам итд. налазе свој одраз и у правној филозофији и према њима се решава и онтолошки проблем права. Као и општи онтолошки ставови, тако и онтолошки ставови о праву могу, зависно од карактера дотичне онтологије, бити више или мање спекулативни, одн. емпиријски, даљи или ближи циљ науци, па према томе и више или мање корисни и употребљиви за науку у ужем смислу и њене методе. Међу ове ставове долазе свакако и онтолошки ставови дијалектичког, одн. историјског материјализма.

Познато је да мали број научника обраћа пажњу на онтологију и да, чак, мисли да је лишен сваке онтологије. То је случај и с научницима који се баве правом. Али је такође познато и да сваки, упркос томе, полази од извесних онтолошких ставова, ма и несвесно, тако да ови имају велики утицај на његов ужи, специјалистички научни рад. То је случај и с правном науком. Сасвим ће друкчије изучавати право онај ко полази од постојања објективне правне идеје или вредности од оног ко га сматра људском или друштвеном творевином.

2. *Правна гносеологија (теорија сазнања)*. — Правна гносеологија се бави начином сазнавања права. И овде се општи гносеолошки ставови проширују на право. Тако и ту постоји гносеолошки рационализам разних врста, при чему се схвата да се право или бар неки његови битни елементи сазнају искључиво помоћу разума, *a priori*, независно од искуства, и правни емпиризам, који тврди да се до правног сазнања долази правним искуством, као и разни мешовити рационалистичко-емпиристички системи. Оно што је горе речено о несвесним онтолошким ставовима и њиховој вредности за правну науку вреди исто тако и за гносеолошке ставове.

3. *Правна аксиологија*. — Можда је правна аксиологија више развијена од две претходне дисциплине филозофије права, особито под једним другим именом — правна политика. Као и општа аксиологија, правна аксиологија испитује право као вредност или систем вредности, одн. право с гледишта вредности. Она има три основна задатка: да утврди постоје ли у праву вредности и каква је њихова природа (овде се улази и у онтологију вредности), тј. јелу ли то апсолутне, објективне вредности и сл.; да утврди које вредности остварује односно право; најзад, да све ове врсте вредности оцени као позитивне или негативне и да, уместо њих, евентуално предложи неке друге вредности. Правна политика, како је обично развијена у пракси, бави се обично само овим трећим задатком

— она, како се каже, испитује право *de lege ferenda*, тј. она је критика права. Обично се она обрађује упрошћено — они који се њоме баве нису свесни ни основа ни метода своје критике ни њене сазнајне вредности.

4. *Правна логика.* — Логика, као што ће мо видети, игра велику улогу у изучавању права — већу но у изучавању других појава — због особености права као скупа норми. Стога су одувек питања логике занимала правнике, па се тако створила и посебна дисциплина о правној логици. Она изучава правно мишљење и задатак јој је да утврди да ли и у чему оно одступа од општих правила мишљења, одн. која се правила мишљења и како примењују у праву, одн. у примени и изучавању права. Данас је ова дисциплина у пуном развоју и дала је низ нових и значајних резултата којима се и пракса мора користити.

Треба истаћи да се у нас ниједна од ове четири филозофскоправне дисциплине не развија на задовољавајући начин — мање но прстију на руци имамо озбиљних радника на њима, а исто тако је мали и број озбиљних радова из тих области.

II. *Узрочно-објашњавајући метод.* — Обично се мисли да се узрочно-објашњавајући метод бави утврђивањем узрочних закона и то је, строго узето, тачно. Но, неопходан услов овога је претходан тачан опис појаве која се изучава овим методом, а при утврђивању узрочних закона нужно се утврђују и други, неузрочни закони (функционални, развојни итд.). Стога се овај метод тесно везује и с овим изучавањем, па тежи да обухвати целокупно епириско изучавање права и да се тако уопште поистовети с научним његовим изучавањем у правом или ужем смислу. Међутим, као што ћемо видети, ова је тежња сасвим неоправдана, јер је и догматично изучавање права такође чисто емпиријско и у том смислу научно, иако се јасно и оштро разликује од узрочно-објашњавајућег.

Узрочно-објашњавајуће изучавање права, дакле, схвата право као дејствену, делујућу појаву у свету, тј. изучава га као узрок и као последицу извесних узрока и утврђује који га чиниоци одређују, како уопште тако и у појединим елементима, више или мање конкретним, и, с друге стране, посматра га као последицу, па утврђује какво дејство право као узрок има на друге појаве, како утиче на њих, какву улогу или функцију врши.

Не треба испустити из вида да, као и свако узрочно-објашњавајуће изучавање, и такво изучавање права може бити уопштавајуће и поједињавајуће, тј. може имати задатак да утврди више или мање опште законе појава, тј. да законима објасни низ појава чији број је неодређен (уопштавајуће, теоријско изучавање), одн. може да има задатак да узрочно објасни једину конкретну појаву, прошлу или садашњу (поједињавајуће, „историјско“ изучавање). Између ове две врсте изучавања и објашњења постоји тесна веза. Уопштавајуће изучавање има задатак и да одреди начин постојања или појављивања права у односној области коју изучава, тј. да утврди шта је право с гледишта целине те области.

С обзиром на разне врсте појава које се могу посматрати или као узроци или као последице права, постоји и низ узрочно-објашњавајућих дисциплина о праву које се баве узрочно-објашњавајућим изуча-

вањем права с обзиром на односну врсту појава. Досад више или мање успостављене такве дисциплине наводимо укратко.

1. *Правна социологија*. — Она, као уопштавајућа наука, изучава право као друштвену појаву, тј. његову друштвену суштину, одн. у чему се право састоји као друштвена појава, а затим деловање друштва на право и деловање права на друштво. Обично се каже да она при том употребљава социолошки метод, па се овакав метод и наводи као један од метода изучавања права. Они који знају ближе методе које примењује социологија знају, међутим, да је тешко говорити о једном таквом методу, да је ту у питању у ствари велики број разних метода. Но, у то се овде не можемо упустити. Свакако остаје питање који се све методи социологије могу употребљавати у изучавању права и да ли постоји каква особеност при тој употреби.

Треба напоменути да се оно што смо могли назвати узрочно-објашњавајућим империјализмом у изучавању права, тј. тежња да се целокупно научно изучавање права схвати као узрочно-објашњавајуће, појављује у још ужем и утолико још неоправданијем облику као социолошки империјализам. То значи да многи сматрају да је право искључиво друштвена појава и да је једина наука која има да га изучава социологија. Особито су овом схватању склони неки вулгарни марксисти, који свако друго изучавање права проглашавају ненаучним, а сами долазе до вулгаризованих објашњења права којим веома осиромашавају наше знање о њему.

Поред ове опште социологије права постоје и посебне социологије кривичног права, приватног права итд., као и социологије римског, француског итд. права. Поред тога, наравно, постоји и поједињавајуће социолошко изучавање, — рецимо, одређене дате норме или дате установе у једном датом праву итд.

2. *Правна психологија*. — Као и свака духовна творевина, и право је тесно везано с психом људи. Оно се ствара одговарајућим процесима, сазнаје се тим процесима; људи се одлучују психичким процесима, сходно својој оцени права, да га примене или не; оно, најзад постоји и као друштвена појава само у облику одговарајућих, додуше друштвених, али психичких друштвених процеса. Сви психички процеси који стоје у вези с правом, тј. који су били изазвани њиме било да је оно изазвано њима, сачињавају оно што се назива правном свешћу, а ова свест је предмет узрочно-објашњавајућег изучавања, као и свака друга свест.

Поред тога, треба напоменути да постоје теорије по којима постоје особена својства психе која проузрокују право, тј. која су психички узроци права. Тако је, нпр., по Петражицком право условљено особеном способношћу људске психе да има нарочите доживљаје права (тзв. атрибутивно-императивне доживљаје), а по проф. Томи Живановићу — човековим друштвеним инстинктом освете, одмазде итд. Задатак је психологије права да испита и оправданост оваквих и сличних теорија о праву.

У психологију права спада и изучавање посебног психичког односа правних субјеката при извршавању својих правних обавеза, као што су умишљај, намера, нехат итд.

Психологија права ни као теоријска ни као примењена дисциплина није још довољно развијена и свакако ће својим развојем знатно допринети разјашњењу сложене појаве права. Највише је досад развијена у оном свом делу које се односи на примену права, посебно примену санкција. То је разумљиво зато што је ту помоћ психологије права најнепосредније потребна пракси. Али то не треба да спречи увиђање значаја и других делова психологије права.

3. *Правна политикологија*. — Право је несумњиво у тесној вези с политиком, па може бити и предмет изучавања науке о политици, политикологије. Уколико се ова наука разликује од социологије, утолико се може издвојити у њој посебна грана — правна политикологија — која би изучавала право с гледишта политике, тј. изучавала би везу између политике и права, на исти начин као што социологија изучава везу друштва и права. Методи којима се служи политикологија, која се оправдано у основи може сматрати једним делом социологије, исти су као и социолошки, па се у њихово излагање нећемо упуштати.

4. *Друге, узрочно-објашњавајуће науке о праву*. — Поред ових узрочно-објашњавајућих наука о праву, могуће је замислити и неке друге такве науке, чији се зачеци ту и тамо могу наћи. Међутим, те науке су далеко од тога да буду ма и приближно развијене као што су развијене поменуте три науке (упркос релативној неразвијености и ових последњих). Стога је велико питање колико такве друге науке уопште могу основано постојати. Тако се, нпр., може испитивати оправданост постојања таквих наука као правна антропологија, правна биологија, правна географија и сл.

III. *Нормативан метод*. — Нормативан метод је особен правни метод, подешен да изучава право као духовну појаву, одн. као посебну врсту ових појава — као норму, одн. систем норми. Овакав нормативан метод примењују и друге науке о нормама — као наука о моралу, о обичајима итд. Правна наука само у малој мери прилагођава овај метод свом предмету — праву.

Нормативан метод се друкчије назива догматички (зато што проучава право такво какво је, не упуштајући се у његову оцену), логички, одн. правнолгички и формалнолгички (због изузетног значаја који логика има у стварању и проучавању права), правни итд. Најбоље је, мислимо, назвати га нормативан, као што и чинимо, јер је то заиста метод који се примењује у изучавању свих норми, кад се оне изучавају као такве, тј. као норме, као посебне духовне творевине, и јер је он најповоднији за ту сврху, тј. једини који је прилагођен таквом изучавању.

Понекад се овај метод назива и нормативистичким, што је погрешно, јер се тиме у ствари жели да обележи једна теорија права, а не само метод, наиме, нормативистичка теорија права. Додуше, ако се ова теорија усвоји, онда је њена логична последица да се за изучавање права има применити нормативан метод (и чак искључиво он), али то још не даје

основа да се тај метод назива нормативистичким. Међутим, он се ипак тако назива у жељи да се представи као суштина нормативизма и да се тако прогласи ненаучним и избаца из науке.

Суштина нормативизма као правне теорије не састоји се, међутим, у употреби нормативног метода него у ставу да је право искључиво норма и да се стога једино може проучавати нормативним, а не и неким другим методима (као узрочно-објашњавајућим, на пример). Овакав нормативизам прелази у правни идеализам, сматрајући да је право независно од стварног, искуственог света. Нормативизам, наравно, треба одбацити, поготову ако пређе у идеализам. Али зато с прљавом водом не треба и дете избацити из корита, тј. одбацујући нормативизам не треба одбацити и нормативан метод.

Због везе нормативизма с идеализмом и његове тежње да пређе у идеализам, и нормативан метод се често оцењује као неемперијски метод, метод којим се не проучавају емпиријски подаци него само чисте идеје, или чисто субјективни доживљаји који немају никакву објективност, тако да се не могу ни саопштити другоме.

Тако се истиче најпре да наука проучава оно што је, да се састоји из исказа (судова) о стварности, док нормативна наука проучава оно што треба да буде и састоји се од исказа (судова) о вредности. Зато и нормативна правна наука није наука. Треба признати да извесни нормативисти, тврдећи да правна наука говори о ономе што треба да буде, а не о ономе што јесте и сувише наглашавајући да право припада свету норми, свету оног што треба да буде, а не свету стварности, свету оног што јест, дају у ствари право оваквим тврдњама критичара нормативног метода. Међутим, стварност је сасвим друкчија. И нормативна правна наука говори о оном што јест, а не о оном што треба да буде. Само, природа онога „што јест“ о коме она говори друкчија је од природе таквог „што јест“ о коме говоре друге науке. Она говори о нормама, стварност о којој она говори састоји се од исказа о оном што треба да буде. Али ти искази сами по себи постоје као нешто што јест и о њима се могу изрицати индикативни искази, тј. може се утврдити какви су они, како гласе, из чега се састоје. Нормативна правна наука утврђује, дакле, индикативним исказима какве су норме, тј. њихову садржину, која се састоји из исказа о оном што треба да буде. Један индикативан исказ о норми која садржи оно што треба да буде није ништа мање индикативан од сваког другог исказа о оном што јест. Критичари нормативног метода заборављају да норме саме јесу нешто што јест и као такве да се састоје из исказа о оном што треба да буде. Нормативна наука репродукује, као и свака друга наука, у мислима предмет који стварно постоји — правне норме. То је толико очито да је чудно како су се могле помешати две јасно одвојене ствари — оно што треба да буде, о чему говоре норме, и оно што јест, о чему говори правна наука утврђујући шта говоре норме.

С друге стране, каже се да су предмети који изучава нормативан метод субјективни доживљаји који нису објективно емпиријски. Тешко је разумети и прихватити овај разлог. Нормативан метод изучава искљу-

чиво емпиријске податке, који су с једне стране материјални (материјални знаци који садрже значења), а с друге стране духовни (значења), али такви да се могу особеним духовним искуством објективно сазнати. Значења нису чисто субјективна и несаопштива. Напротив, законик значења је друштвена објективна појава, коју сви чланови датог друштва, одн. припадници исте културе, сазнају на у основи исти начин, што значи да су значења на која се законик односи такође објективна и да се могу саопштавати другима, који их, опет, могу схватити на у основи исти начин. Друкчије, заиста, никакав говор и други начин духовног општења не би били могући. Тако се релативно лако може утврдити да ли је један исказ о значењима истинит, тј, он се може интерсубјективно проверити упоређивањем с објективно-духовном стварношћу.

Против објективности предмета нормативног метода истиче се такође да је право чисто самовољна творевина законодавца који с једним потезом пера од закона ствара обичну макулатуру. Зато нормативна правна наука није наука, она је наука без објективног предмета. Ово је скроз нетачно. Најпре, и сомовољне одлуке воље објективно постоје и могу бити предмет науке. Али право је далеко од тога да буде тако нешто — оно је објективно одређено и воља која га ствара треба да зна објективне чиниоце који га одређују ако хоће да њено право буде погодно за стварање циља који му воља поставља. Они који заступају овакве неосноване тврдње засењени су привидном свемоћу законодавца, а иза привида не виде његову стварну ограниченост објективним чиниоцима.

Често се нормативан метод проглашава ненаучним и зато што се, тобож, помоћу њега не могу утврђивати никакви научни закони већ само описивати норме. Међутим, и то је потпуно нетачно. Нормативним методом се могу утврђивати исто онакви научни закони као и узрочно-објашњавајућим, тј. могу се утврђивати сталне, опште и нужне везе међу појавама. Кад се, напр., утврди да санкција следује деликту, онда је то исто тако општи и нужан закон који се утврђује нормативном методом као и закони који се утврђују узрочно-објашњавајућим методом. Само, ова општост и нужност су друге врсте од оних у узрочним законима, а услед тога су оне чак и строже него ове. Наиме, као што је познато, ни општост ни, нарочито, нужност узрочног емпиријског закона нису никад апсолутне, јер је искуство на основу кога се утврђују увек ограничено. Како стоји с општошћу и нужношћу закона који утврђује нормативан метод?

Најпре, наравно, овде треба разликовати исказ који чини садржину норме од исказа нормативне науке. Кад норма каже да санкција треба да следује деликту, онда је то норма, а не научан закон, тј. то није исказ нормативне науке. Зато кад нормативна наука каже да норма садржи правило да санкција следи деликту, онда је то само репродукција норме, а не научни закон. Кад она каже да се у сваком праву садржи норма да санкција следи деликту, онда је то опет само опис опште особине свих права, а не научни закон. И кад наука каже да ова норма није увек остварена у стварности, тј. да у стварности санкција не

следи увек деликту, онда је и то само опис стварности, а не научан закон, и тај опис не спада у надлежност нормативне науке.

Али наука може такође, сама за себе, утврдити да деликту увек и нужно следи санкција, тј. да је састав права такав да увек садржи санкцију за деликт и да право функционише тако да сваком деликту следи санкција. Тада она утврђује једну општу и нужну везу, тј. исказује један научни закон. Каква је дакле природа ове општости и нужности?

Општост и нужност могу бити најпре логичке. То значи да кад се једно понашање означи као деликт, логички је нужно да се друго понашање означи као санкција, јер је у самој одредби деликта пређутно садржано постојање санкције, па би било кршење логичких закона да се то не каже и изрично и санкција не конкретизује.

Затим општост и нужност могу бити нормативне, тј. казивати да деликту увек треба нужно да следи санкција. Оне се тада заснивају на закону узрочности. Наиме, право је средство остварења неког циља. Узрочним изучавањем везе између права као средства остварења циља и самог тог остварења може се утврдити да право не може остварити циљ ако деликту не следи санкција. Овај узрочни исказ нормативна наука претвара у нормативан закон да санкција увек треба да следи деликт. Нормативан закон нормативне науке тада црпи своју снагу из узрочног закона на коме се заснива, чију трансформацију представља. На тај начин нормативна наука може да одређује идеалне правне modele савршеног права, потпуно прилагођеног остварењу циља, коме се ништа не може ни додати, ни одузети, нити се ишта у њему може померити са свог места. Како се овакви савршени модели не могу никад у потпуности остварити, то нормативна наука може постати научна критика позитивног права — научна зато што му не одређује циљ, што није њена надлежност, него изучава његову погодност као средство за остварење циља.

Нормативна наука, дакле, може да открива научне законе састава и функционисања права као логичког система и као средства за остварење одређених циљева. Ти закони, било логички било нормативни, имају строжу општост и нужност од одговарајућих узрочних закона, јер се у стварности дешава да санкција понекад не следи деликту, док логички и нормативно увек мора узети да му следи.

Нормативан метод се често осуђује као метод који не даје значајна сазнања, као површан, описан, „јуристички“ у пежоративном смислу, формалистички; за њега се каже да се бави неважним стварима, појавама које немају никакву сопствену законитост, његова примена се назива „јуристерајом“, опет у пежоративном смислу, итд.

Несумњиво је да се потпуно сазнање о праву не може добити искључиво нормативним методом. Али је не мање тачно да се оно не може стећи ни искључиво узрочно-објашњавајућим ни неким другим методом који би се искључиво употребио. Сваки метод је прилагођен да проучава само једну страну, један вид права и да нам да сазнање о тој страни права. За потпуно сазнање права потребно је сазнање о свим његовим видовима и још, можда, и једно целовито сазнање права као целине.

Зато су у начелу сви методи истовредни, а евентуално већи значај неког од њих може да зависи само од таквог истог већег значаја односне стране права.

Ако би се по том значају, међутим, ценило, онда је несумњиво да нормативан метод има далеко већи значај од узрочно-објашњавајућег. Наиме, једино и искључиво помоћу нормативног метода откривамо само право у његовој особености, тј. сазнајемо га као систем норми, правила о понашању људи. Овакво сазнање је, очито, неопходан предуслов за примену права, тј. за његову функцију у друштву. Право које би остало несазнато, не би могло да функционише. Узрочно-објашњавајући метод нам не може пружити сазнање о праву као таквом, тј. о садржини правних правила понашања, него само о узроцима који су довели до таквих правила и о последицама до којих су довела таква правила. Међутим, и за примену узрочно-објашњавајућег метода, тј. неопходно је да се претходно утврди како гласе правила која сачињавају право да би се могло говорити о њиховим узроцима и о њиховим последицама.

Тако, дакле, излази да је нормативан метод исто толико научан колико и било који други, да се њим не само описују него и објашњавају појаве, тј. утврђују се научни закони, и да је он особен за право, тј. једини којим се може открити оно што је за право особено и што га тако разликује од сваке друге појаве. С обзиром на ова својства, разумљиво је да је то први метод коме се мора прибећи при изучавању права и да је то често и метод коме се једино прибегава, јер се њему мора нужно прибећи ако се право уопште жели применити. Тек касније, после њега, могу се употребити и други методи, ако се жели да се знање о праву употпуни — за практичан рад на праву довољан је и сам нормативан метод. Зато је он и најстарији метод правне науке, који већ има традицију дужу од две хиљаде година, а таквом старошћу ретко који други метод и ретко која друга наука може да се похвали.

Међутим, упркос овако дугој употреби нормативног метода, он није стављен под нужно критичко методолошко испитивање. Управо та дуга традиција употребе вероватно је и разлог што методологија на њега није обратила потребну пажњу. Томе свакако доприноси и његова широка употреба у правној пракси, ван правне науке, тако да се његов основ, његова употреба, његов досег и његова вредност сматрају нечим што је опште познато. То, међутим, наравно, није тако и зато је потребно да се он сам дубље и свестраније проучи.

Речено је да нормативан метод проучава право у његовој особености, тј. као једну подврсту духовних појава, као норму, што значи као систем исказа, састављених из мисли о људском понашању у друштву. Као и свака духовна творевина, и право је један систем духовних садржаја, значења, у овом случају — мисли, које треба сазнати из њихових материјализација у материјалним знацима, тј. тачно утврдити њихову садржину. Ове мисли су везане одговарајућим везама, тј. стоје међу собом у одређеним нужним односима, па се и могу сазнавати само ако се знају те везе, односи, који међу њима постоје. Ове везе и односи нису узрочно-последични, те се зато и не могу откривати узрочно-објашњава-

јућим методом него управо нормативним, који је подешен за то. Те везе су такође духовне, а као сталне и нужне могу се изразити у одређеним научним законима. Сходно овим законима, једном значењу, одн. једној мисли, одн. једној норми или скупу норми, мора да следи друго такво значење, мисао, норма, скуп норми — тј. право мора да буде на одређен начин састављено — да би цео њихов систем могао функционисати као право.

Сходно овоме, употребом нормативног метода се остварују две врсте задатака у изучавању права — једна врста је утврђивање значења правних норми, тј. утврђивање њихове садржине, а друга врста је утврђивање појава из којих се ова садржина састоји, као и веза које између њих постоје, како у погледу њиховог састава тако и у погледу функционисања. При том се ови задаци могу остваривати или у погледу једног конкретног, у простору и времену датог права, поједињавајућим путем, било у погледу сваког права уопште, уопштавајућим путем (теоријским). Оваква поједињавајућа наука о праву назива се обично правна догматика, а уопштавајућа — нормативна теорија права.

1. *Правна догматика.* — Правна догматика је наука која утврђује духовну, мисаону садржину права, тј. утврђује како гласе правне норме као правила о људском понашању, методом који се назива тумачење права, а који је сам сложен из више посебних метода. Како смо рекли, правне норме, као скупови значења, нарочито повезаних и систематизованих, материјализоване су у материјалним знацима, обично речима, и помоћу њих се утврђују њихова значења. Материјални знаци су повезани на одређен начин, сходно законнику значења, који догматика мора познавати да би се њим служила, а саме мисли, опет, повезане су на нарочити начин, по нарочитим законима свог повезивања, да би могле да значе оно што треба да значе.

Ови закони су првенствено логички, па се зато догматика много и служи логичким методом, тј. примењивањем закона логике у изучавању права. Али они нису само логички, тј. логички метод је недовољан за тачно и потпуно утврђивање садржине права. Поред њега за ово је потребно и познавање социологије односног права, као и његове историје, а исто тако и познавање вредности које право остварује, одн. његових циљева. Утолико је тачно да правна догматика не може искључиво сама да потпуно одреди садржину права. Но, битно је да је њено одређивање, као што смо нагласили, објективно, тј. интерсубјективно поверљиво, као и сваки други научан исказ. Значења су одређена закоником значења, а он објективно друштвено постоји, као и све друге друштвене духовне појаве, и може се сазнати. Но, исто тако су објективни и могу се сазнати и закони повезивања значења које открива логика.

Међутим, поред закона логике, мисли се у норме повезане и законима које открива нормативна теорија права, законима састава и функционисања права као посебног система друштвених норми. Стога се правна догматика у свом задатку може служити и резултатима правне теорије, законима које она открива, исто као што, с друге стране, теорија мора да се служи резултатима догматике.

Догматика је конкретна наука, тј. она утврђује конкретну садржину једног датог права, на поједињавајући, а не уопштавајући начин. Но, догматика утврђује не само непосредну садржину права и његову садржину вишег реда, тј. с једне стране, особите скупове мисли, састављене по нарочитим законима, који чине посебне правне појаве, правна бића, правне установе, као и везе, конкретне, којима се ове мисли повезују у ова правна бића. С друге стране, и ова бића се повезују нарочитим везама у више бића и тако се добија цела једна врло сложена скупина правних бића везаних нарочитим везама.

2. *Нормативна теорија права.* — Нормативна теорија права је уопштавајућа наука — она открива она својства права која су општа, заједничка и нужна свим правима која постоје и која се могу замислити. Она ово открива уопштавајући резултате до којих долази правна догматика, као поједињавајућа наука о праву и њен однос према овој исти је као однос између сваке уопштавајуће и поједињавајуће науке.

Сходно изложеном, теорија права има два задатка, које испуњава методом уопштавајуће апстракције резултата правне догматике.

Први је задатак да открије састав сваког права, тј. да утврди правна бића, како нижа тако и виша и највиша, која се садрже у сваком праву, која су општа свим правима. При том она треба да утврди и да су сва та заједничка бића и нужна или су само нека од њих за право нужна. Ово она утврђује коришћењем резултата узрочно-објашњавајућег проучавања права, одн. упоређивањем идеалног модела чистог права са стварним правом, као што смо поменули раније. Кад утврди ова бића, она одређује и њихове појмове.

Други њен задатак је да утврди везе које повезују ова бића у право као посебан нормативан поредак и да, утврдивши их, одреди законе тог повезивања, тј. формулише исказе о тим везама, трудећи се опет да утврди да ли су све те опште везе и нужне. Ових веза има две врсте — једне су везе састава (структуре), тј. везе статистичке, којима се правна бића повезују у правни систем; друге су везе функционисања (динамике) права, тј. везе које повезују ова правна бића у њиховом функционисању. Тако, нпр., правни однос нужно захтева постојање правних субјеката и утврђивање ова веза је статичка веза састава. Међутим, функционисање права као посебног поретка који регулише односе међу људима захтева постојање правних аката, а извршење правног прекршаја захтева примену правне санкције, и такве су везе динамичке.

Ове везе нису узрочне него су управо нормативне, јер једно правно биће нужно захтева да постоји и друго правно биће с којим је оно нормативно везано. У узрочној стварности, међутим, ово друго правно биће не мора исто тако нужно следовати првом бићу, тј. узрочне везе се не поклапају с нормативним, па се зато морају разликовати и методи њихова изучавања — нормативне везе се не могу изучавати узрочним методима, као ни обрнуто. Зато је и неоправдано порицање било једног било другог метода у изучавању права, јер су оба потребна за одговарајуће правне појаве.

IV. *Историјски метод.* — Као и свака историја, и историја права је поједињавајућа наука о прошлости, за разлику од правне догматике, која је поједињавајућа наука о садашњости, и за разлику од поједињавајућих узрочно објашњавајућих наука о садашњем праву.

Иако је историја права веома развијена наука, с великом традицијом, иако се, такође, сматра да постоји посебан историјски метод, којим се она служи, ипак није тачно да такав метод заиста постоји ако се реч метод узме у строгом уском смислу. У ствари, историја права примењује или узрочно објашњавајући метод узрочно-објашњавајућих наука о праву (социологије, психологије итд.) или нормативан метод нормативних наука о праву, одн. правне догматике. У погледу методологије, дакле, историје права, као и свака друга историја, није самостална наука. Она је или на прошла права примењена правна догматика, која исто као и догматика о садашњем праву утврђује садржину бившег права или је на прошло право примењена узрочно-објашњавајућа наука.

V. *Упоредан метод.* — Врло често се говори такође и о упоредном методу у правним наукама, одн. о упоредноправном методу као о посебном и врло значајном методу, а исто тако и о посебној правној дисциплини, тзв. упоредном праву. Међутим, ни ово није никакав самосталан метод, као што уопште упоредан метод није самосталан метод. Упоредно изучавање права значи само да се при изучавању једног права оно упоређује с другим правима како би се утврдиле разлике и истоветности између њих. То је, дакле, било догматички метод било узрочно-објашњавајући који се примењује на два или више права одједном. Јасно је да теорија права, као општа уопштавајућа наука о праву, мора да се служи упоредним методом по самој својој суштини, тј. она мора да изучава сва права истовремено, упоредо, како би дошла до својих сазнања о општим особеностима свих права. Према томе, нема никаквог посебног самосталног упоредноправног метода.

VI. *Технички метод.* — Кад се створи једном идеалан модел чистог права, онда се он може користити за стварање одговарајућег позитивног права. Нормативни искази какво треба да буде позитивно право, изведени на основу оваквог идеалног модела, спадају у правну технику, тј. представљају упутства како се може створити „добро“ позитивно право. Разуме се да се ова упутства не примењују увек, па зато позитивно право увек одступа од идеалног метода.

Кад је једном одлучено каква ће бити садржина новог права, њу треба и материјализовати у односним речима или другим знацима, треба је систематизовати, треба избећи недоследности, противречности, празнине итд. За све ово постоје извесна правила која је наука утврдила изучавањем права. Та правила — често названа правила или вештина кодификације, иако је овај назив узак — такође спадају у технику права.

Најзад, једном створено право као систем општих норми треба да буде примењено путем стварања појединачних норми и по одређеном поступку. И ту постоје одређена техничка правила која утврђује техника права.

Сходно томе, могли бисмо технику права назвати науком о стварању и примени права. То је наука нормативног карактера, — даје упутства како радити — али њене норме представљају одговарајућу трансформацију узрочних закона, тј. и оне су интерсубјективно проверљиве и зато спадају у науку.

Питање опште теорије права. — Поред нормативне теорије права поставља се и питање да ли је могућа једна општа теорија права, која би обухватила и резултате свих других наука о праву, како узрочно-објашњавајућих тако и филозофских. Несумњиво је да је оваква наука могућа у смислу енциклопедијском, тј. као систематизовано сажето знање свих врста теорије права, тј. уопштавајућих наука о праву — филозофије, узрочно-објашњавајућих и нормативних. Међутим, питање је да ли је могућа оваква општа теорија и у једном другом смислу, као нека врста највише, синтетичке науке о праву, која не би била само систематизација других теорија него би и самостално долазила до сазнања, тј. која би била способна да открије и сазнања која нису могле открити друге, појединачне теорије права, управо зато што она може да систематизује целокупно сазнање о праву. На ово питање је тешко дати одговор, јер оно заслужује подробно посебно проучавање, па га зато само и постављамо, не покушавајући да дамо и одговор.

Др. Рад. Д. Лукић

R É S U M É

Les méthodes de l'étude du droit

Le fait que le droit représente une création sociale spirituelle et qu'il est comme tel simultanément un phénomène social et spirituel suffit pour mettre en évidence sa complexité et pour mettre sérieusement en question les méthodes de son étude. Cependant, le droit est aussi un facteur important de la vie sociale et spirituelle, et comme tel il était depuis toujours l'objet de la philosophie, qui s'efforçait de déterminer sa place dans le tableau général du monde. Le droit est, ensuite, un instrument puissant de la politique et autour de lui se poursuivaient et se poursuivent des luttes politiques violents de sorte que c'est aussi un phénomène dont s'occupent les sciences dites politiques, ainsi que les disciplines relatives aux valeurs. Ces quelques aspects du droit, différents dans le fond, peuvent servir de preuve combien la question des méthodes de son étude est complexe. Dans l'étude du droit il n'est pas possible d'appliquer une seule méthode, une méthode unique, excepté pour autant que l'on ne pense à la méthode générale philosophique, c'est à dire à la méthode scientifique générale — la méthode dialectique — matérialiste c'est à dire de matérialisme historique.

En tant que phénomène complexe et important, le droit peut être étudié à l'aide de six méthodes, dont les trois premières sont essentielles et les trois autres secondaires. Les trois méthodes essentielles de l'étude du droit sont: la méthode philosophique, la méthode causale explicative et la méthode dogmatique, et les méthodes secondaires sont: la méthode historique, la méthode comparative et la méthode technique.

La méthode philosophique est avec la méthode dogmatique la plus ancienne méthode de l'étude du droit. Les différences entre les divers procédés de l'application de la méthode philosophique sur l'étude du droit sont très grandes. Les principales disciplines philosophiques dans les cadres desquelles on étudie le droit sont l'ontologie, la gnoséologie, l'axiologie et la logique. Le droit a été étudié en tant que matière de toutes ces disciplines, en sorte qu'il est permis de dire que même dans la philosophie du droit existent ces quatre disciplines en tant que disciplines juridiques.

La méthode causale explicative de l'étude du droit considère le droit, d'une part, en tant que conséquence de certaines causes et spécifie quelles sont les facteurs qui le déterminent et, d'autre part, elle le considère en tant que conséquence et puis elle détermine comment le droit en tant que cause agit sur les autres phénomènes. Eu égard aux différentes sortes de phénomènes qui peuvent être considérés soit comme cause soit comme conséquence du droit, il y a toute une série de disciplines qui s'occupent de cette étude du droit, telles que la sociologie juridique, la psychologie juridique, la politologie juridique et d'autres.

La méthode normative est une méthode juridique particulière, adaptée pour étudier le droit en tant que catégorie spéciale des phénomènes spirituels — en tant que norme, c'est à dire en tant que système de normes données sans s'engager dans leurs appréciations. Cette méthode est inexactement appelée normativiste.

La méthode historique n'est pas une méthode autonome de l'étude du droit. L'histoire du droit, en réalité, applique soit la méthode causale explicative soit la méthode normative. Elle a une méthode historique spéciale dont elle se sert.

De même, la méthode comparative n'est pas une méthode autonome de l'étude du droit. C'est soit la méthode dogmatique, soit la méthode causale explicative qui est appliquée à deux ou plusieurs droits à la fois.

La méthode technique en tant que méthode dont se sert la technique du droit représente aussi une méthode secondaire de l'étude du droit. Les normes de la technique juridique en tant que science relative à la formation et à l'application du droit, représente la transformation correspondante des lois causales et pour cette raison elles font partie de la science.

Outre la théorie normative du droit la question se pose si une théorie générale du droit est possible qui permettrait d'englober aussi les résultats de toutes les autres sciences du droit, tant des sciences causales explicatives, que des sciences philosophiques. Une telle science est incontestablement possible dans le sens encyclopédique. Cependant, la question se pose si elle serait possible en tant qu'une sorte de science supérieure, science synthétique du droit, qui ne serait pas seulement la systématisation des autres théories mais qui pourrait arriver aux connaissances que les autres théories du droit, particulières, ne pouvaient pas découvrir, justement parce qu'elle peut systématiser les connaissances globales relatives au droit. Il est difficile de donner une réponse à cette question, car elle exigerait une étude détaillée spéciale, et c'est la raison pour laquelle nous nous contentons de poser seulement cette question ici.